

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

**з теми: ТЕХНОЛОГІЇ ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНИХ ЗВИЧАЇВ ТА
ОБРЯДІВ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ**

Виконала: студентка 2 курсу магістратури
PO1-M17z групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Саука Олеся Василівна
Керівник: Борейко О.С.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методик
початкової освіти

Рецензент
Демчик К.І., кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії та
методик дошкільної освіти

м. Кам'янець-Подільський – 2018 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗВИЧАЇВ ТА ОБРЯДІВ У ТРУДОВОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	8
1.1. Морально-виховний потенціал українських народних звичаїв та обрядів	8
1.2. Психолого-педагогічний аналіз досвіду використання народних звичаїв та обрядів в процесі трудового виховання у початковій школі	19
1.3. Історичний погляд на виховання у молодших школярів позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв українського народу	25
Розділ 2. ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ ТА ОБРЯДОВОСТІ У ТРУДОВОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	44
2.1. Технології організації трудового виховання у молодшій школі з використанням народних звичаїв та обрядів	44
2.2. Впровадження технології використання українських народних звичаїв та обрядів у трудовому вихованні молодших школярів	49
2.3. Ефективність використання впроваджуваних технологій	66
Висновки	74
Список використаних джерел	76

ВСТУП

Трудове виховання – одна з найважливіших складових цілісної національної системи виховання молоді. Це – виховання поваги і любові до праці, готовності і здатності працювати як в ім'я власних, так і громадських національних інтересів, сумлінно і відповідально виконувати ту або іншу індивідуальну чи суспільно корисну роботу. Виховання любові і поваги до праці означає виховання свідомого ставлення до неї, особистісного і громадянського обов'язку перед Батьківщиною.

За нинішніх умов трансформації суспільства на нову парадигму виховання передусім визначають національні і загальнолюдські цінності, діалогічність культурних цінностей. У зв'язку з цим у педагогічній теорії і практиці яскраво виділяються дві тенденції: розвиток національної свідомості особистості й формування її планетарного світогляду. Тому національно-культурні традиції є реальними детермінантами навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи. Засвоєння традицій як повсякчасну трансляцію соціокультурного досвіду забезпечення виховання в школі, що потребує спеціального організованого, цілеспрямованого процесу. Без якого неможливо сформувати підрастаюче покоління, яке покликане не лише правильно сприймати соціально-економічні перетворення в країні, а й стати соціально-активною силою.

Тому виховання в традиціях вкрай актуальне комплексне завдання. Воно потребує науково обґрунтованого підходу, розвиток якого криється передусім у розбудові всього навчально-виховного процесу на національно-культурних традиціях українського народу. Досвід переконує, що без знання своєї історії, культури, свого родоводу, традицій народу і сім'ї неможливо виховувати підрастаюче покоління країни.

У національно-культурних традиціях вбачали загальнолюдські цінності, розглядаючи національні здобутки українського народу як складову золотого фонду вселюдської культури Б. Грінченко, М. Костомаров,

П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Т. Шевченко та інші прогресивні представники українського народу.

Г. Ващенко, О. Духнович, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський підкреслювали, що педагогічний вплив національно-культурних традицій на формування особистості дитини неперевершений.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки окремі аспекти виховання учнів загальноосвітніх шкіл на національних культурних традиціях українського народу розглядались у дослідженнях А.Бойко, Р. Дзвінки, О. Дубасенюк, П. Ігнатенко, В. Кузя, Ю. Руденко, М. Стельмаховича, В. Струманського, В. Попружного, Г. Шевченко. Однак педагогічний потенціал національно-культурних традицій у початковій школі остаточно не розкриті.

Зазначимо, що національно-культурні традиції є природним стимулюючим фактором шкільного навчально-виховного процесу. Можливості його важко переоцінити, якщо співвіднести із сучасними завданнями гармонійного розвитку молодших школярів в умовах гуманізації початкової освіти.

Отже, зважаючи на необхідність повнішої реалізації навчально-виховних, пізнавальних та розвивальних можливостей художньо-трудової діяльності молодших школярів із застосуванням національного досвіду трудового виховання й зумовили вибір теми нашого дослідження: «Технології використання народних звичаїв та обрядів у процесі трудового виховання молодших школярів».

Об'єкт дослідження – трудове виховання молодших школярів в загальноосвітніх навчальних закладах.

Предмет дослідження – педагогічні умови трудового виховання в учнів 1-4-х класів засобами народних звичаїв та традицій.

Мета дослідження полягає у виявленні, науковому обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов виховання позитивного

ставлення молодших школярів до трудових традицій і звичаїв українського народу в процесі художньо-трудової діяльності.

Для досягнення нашої мети було поставлено перед нами наступні завдання:

- 1) з'ясувати стан проблеми в педагогічній теорії та виховній практиці.
- 2) уточнити сутність поняття «використання народних звичаїв та обрядів у процесі трудового виховання молодших школярів», розкрити зміст, визначити структуру, показники й критерії його прояву у дітей молодшого шкільного віку.
- 3) визначити та науково обґрунтувати педагогічні умови виховання в молодших школярів позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв українського народу.
- 4) експериментальним шляхом дослідити ефективність розробленої методики виховання в учнів початкової ланки освіти позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв, узагальнити одержані результати та на їх основі розробити практичні рекомендації.

Гіпотеза дослідження. Використання народних звичаїв та обрядів в навчально-виховному процесі сприяє трудовому вихованню молодших школярів.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів наукового дослідження:**

- *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, класифікація та узагальнення інформації з нормативних документів, філософської, психологічної, педагогічної літератури та методичних джерел в аспекті досліджуваної проблеми);
- *емпіричні* (опитування, аналіз продуктів творчої діяльності учнів, спостереження за педагогічною практикою учителів, педагогічний експеримент, методи математичної обробки даних);
- *статистичні* (математична обробка результатів дослідження, їх якісний аналіз, відображення у табличних і графічних формах, методи

математичної статистики).

Дослідження здійснювалось у **три етапи**.

На першому етапі відбувалося теоретичне вивчення й аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури та методичних джерел та наукових праць із проблеми дослідження. Проводилась робота, спрямована на визначення об'єкта, предмета і гіпотези дослідження, уточнювалися завдання й методика експериментального навчання, здійснено констатувальний експеримент.

На другому етапі теоретично обґрунтовано й перевірено на практиці втілення виховного потенціалу народних звичаїв та обрядів на ставлення молодших школярів до праці та трудової діяльності, проведено формувальний експеримент, під час якого перевірялася ефективність запропонованої методики у процесі трудового виховання здобувачів початкової освіти.

На третьому етапі здійснювалось узагальнення основних результатів дослідження, осмислення експерименту.

Теоретичне значення дипломної роботи полягає у визначенні особливостей здійснення трудового виховання молодших школярів у навчальному процесі з використанням народних звичаїв та обрядів.

Практичне значення дослідження визначається виявленням ролі народних звичаїв та обрядів в процесі трудового виховання молодших школярів, що сприятиме вихованню поваги і любові до праці, готовності і здатності працювати, стимулювати бажання набувати трудові уміння та навички, як у навчальному процесі так і в повсякденному житті.

Апробація роботи. Основні положення і результати представлено науково-практичному семінарі «Перспективи розвитку дошкільної та початкової освіти» з доповіддю «Технології використання народних звичаїв та обрядів у процесі трудового виховання молодших школярів» (23 лютого 2018 р., Кам'янець-Подільський); І регіональній науково-практичній конференції «Роль і місце мистецької педагогіки у формуванні сучасної

особистості» із доповіддю «Основні принципи використання народних звичаїв та обрядів у процесі трудового виховання молодших школярів» (23-24 березня 2018 р., Кам'янець-Подільський); II Всеукраїнської науково-практичної конференції Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» із доповіддю «Трудове виховання молодших школярів шляхом вивчення обрядовості рідного краю» (28 березня 2018 р., Кам'янець-Подільський); звітній науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2017-2018 навчальному році із доповіддю «Умови використання народних звичаїв та обрядів у процесі трудового виховання молодших школярів» (10-11 квітня 2018 р., Кам'янець-Подільський); всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» із доповіддю «Вивчення обрядовості рідного краю у трудовому вихованні молодших школярів» (25 жовтня 2018 р., Кам'янець-Подільський) та обговорено на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2017-2018 рр.).

Структура й обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 72 позиції. Повний обсяг дипломної роботи 82 сторінки.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу психолого-педагогічної, науково-методичної літератури був з'ясований стан проблеми використання народних звичаїв та обрядів у процесі трудового виховання молодших школярів в педагогічній теорії та виховній практиці.

Трудове виховання – стрижнева проблема народної педагогіки у всі часи. Трудове виховання тісно пов'язане з матеріальною і духовною культурою народу, їх традиціями.

Народні звичаї та обряди, на яких базується і народна педагогіка, сприяють формувати у дітей з самого раннього їхнього віку стійку звичку сумлінного ставлення до праці. Особливої уваги вимагає до себе виховання в дітях шанобливого ставлення до праці інших людей. Залучення дітей до праці повинно носити цілеспрямований виховний характер, стати засобом розвитку особистості кожної дитини, з урахуванням того, що саме в процесі активної діяльності у людини виробляється культура праці, виховується творче ставлення до справи, а також дисциплінованість, організованість, колективізм.

Традиційна трудова обрядовість тісно пов'язана з календарним циклом сільськогосподарських робіт. Обряди неодмінно супроводжували початок оранки, сівби, вигін : худоби на пасовище, закінчення жнив тощо. У селянській сім'ї трудові традиції та обряди були справжньою школою для підростаючого покоління. У процесі виконання ритуальних дій дитина здобувала перші трудові навички. Усім розмаїттям своїх художніх, емоційних, атрибутивних, пісенно-музичних засобів трудові свята сприяли вихованню у молоді любові до нелегкої хліборобської праці, до землі, прищеплювали своєрідний «кодекс хліборобської честі».

У процесі науково-педагогічного дослідження за допомогою вивчення навчальної документації з проблеми виховання позитивного ставлення молодших школярів до трудових традицій і звичаїв; аналізу результатів художньо-трудої діяльності учнів 3 класів на заняттях і в позакласній

виховній роботі; спостереження за поведінкою учнів у процесі художньо-трудової діяльності з елементами трудових звичаїв і традицій; бесід з учителями і батьками; моделювання педагогічної ситуації вибору учнями особистісно цінних видів діяльності, було з'ясовано, що критерій обізнаності та поведінкової активності, які пов'язані з трудовими традиціями і звичаями українського народу, є недостатнім. У ході обробки даних негативне та індиферентне ставлення учнів до трудових традицій і звичаїв не враховувалося.

Таким чином, за результатами констатуючого експерименту показники стану трудового виховання в учнів, та ставлення і зосередження на ньому батьків і вчителів виявилися недостатніми, але бажання учнів і вчителів, засвідчували наявність потреби у створенні умов трудового виховання за допомогою використання українських народних звичаїв та обрядів.

Результати обробки даних на прикінцевому етапі формувального експерименту показали, що запропонований комплекс українських традицій та обрядів у процесі трудового виховання учнів молодшого шкільного віку дає високі результати, а отже є ефективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Основні методологічні принципи філософської рефлексії освіти / В. П. Андрущенко // Філософія освіти. – 2006. – № 3. – С. 6–12.
2. Батишев С. Я. Трудова підготовка школярів : питання теорії та методики / С. Я. Батишев. – Москва : Педагогіка, 1981. - С. 68-78; С. 103-120.
3. Бібік Н. М. «Я у світі» : зміст і методичні підходи реалізації / Н. М. Бібік // Методичний коментар до навчальних програм для 1-4 класів : Дайджест / [укл. О. В. Онопрієнко]. – Донецьк, 2012. – С. 84-90.
4. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : Навч. посібник / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – Київ : Вища шк., 1992. – 398 с.
5. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори / Григорій Ващенко. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1997. – 214 с.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
7. Види народних ремесел та промислів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://pidruchniki.com/kulturologiya/vidi_narodnih_remesel_hudozhnih_promisliv – Назва з екрану.
8. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / Омелян Вишневський. – Львів : Львівський обласний науково-методичний інститут освіти ; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1996. – 238 с
9. Вікіпедія. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org> – Назва з екрану.
10. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай: - Київ : «Велес», 2005. – 528 с.
11. Вудвуд Л. Ф. З батьківської криниці. Українське народознавство / Л. Ф Вудвуд., І. М/ Вудвуд [За заг. ред. А. П. Загнітка]. – Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 2000. – 256 с.

12. Вчитель вчителю, учням, батькам. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://teacher.at.ua>. – Назва з екрану.
13. Глушко М. С. Методика польового етнографічного дослідження : Навч. посібник / М. С. Глушко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008.
14. Гнецько З. І. Тема екодизайну в освітньому процесі / З. І. Гнецько // Культура України. – 2013. – Вип. 43. – С. 143-148.
15. Гошко Ю. Г. Бойківщина. Історико-енографічне дослідження : монографія / Ю. Г. Гошко, П. М. Жолтовський, Р. В. Чугай, Р. Ф. Кирчів, М. І. Моздир та ін. – Київ : Наукова думка, 1983. – 304 с.
16. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР: 1917-1965 / М. С. Гриценко. – Київ : Радянська школа, 1966. – 260 с.
17. Грицик Л. Виховання дітей на народних звичаях та обрядах у дошкільному навчальному закладі / Леся Грицик // Молодь і ринок. – № 3 (74), 2011. – С. 145-147.
18. Гусев В. Е. Естетика фольклора / В. Е. Гусев – Львов, 1967. – 423 с.
19. Гуцан Л. А. Виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудої діяльності : дис. канд. пед. наук : спец.13.00.07 теорія і методика виховання / Л. А. Гуцан – Інститут проблем виховання АПН України. – Київ, 2005. – 227 с
20. Дерев'яні, металеві, шкіряні, керамічні та плетені вироби народних умільців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mydocx.ru/8-5815.html>. – Назва з екрану.
21. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність / П. І. Дроб'язко. – Київ : Академія, 1997.
22. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн ; Міжрегіональна академія управління персоналом (МАУП). – Київ : МАУП, 2000. – 312 с.

23. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. Спецвипуск. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. – № 1-2. – січень, 2004. – С. 29.
24. Історія педагогіки /За ред. проф. М. В. Левківського, докт.пед.наук О. А. Дубасенюк. – Житомир : Житомирський державний педагогічний університет, 1999. – 336 с.
25. Кафедра дизайну Національного лісотехнічного університету України (1993-2013) : бібліографічний покажчик / [Прусак В. Ф., Бехта Н. С., Купчик Р. М., Прокопчук І. Ю., Прусак Ю. В.]: за ред. В. Ф. Прусака. – Львів : НЛТУ України, 2013. – 104 с.
26. Кіт Г. Г. Українська народна педагогіка. Курс лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Г. Г. Кіт, Г. С. Тарасенко. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2008. – 302 с.
27. Кудіна Л. В. Від роду до роду. Народознавство. / Л. В. Кудіна – Харків : Торсінг, 2002.
28. Мацейків Т. Кожна травинка на своєму корені росте. Українські народні традиції виховання дітей і молоді / Т. Мацейків // Людина і світ. – 1995. – № 19. – С. 26-30.
29. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні / Л. А. Медвідь. – Київ : Вікар, 2003. – 335 с.
30. Миропольська Н. Є. Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Педагогіка та історія педагогіки» / Наталія Євгенівна Миропольська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ : [б. в.], 2003. – 36 с.
31. Михайліченко М. В. Освітні технології: навчальний посібник / М. В. Михайліченко, Я. М. Рудик. – Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2016. – 583 с.
32. Москвіна Т. Ф. Погляди Івана Огієнка та його сподвижників щодо розвитку національної системи освіти / Т. Ф. Москвіна // Іван Огієнко і

- сучасна наука та освіта (збірка наукових праць). – Кам'янець-Подільський, 2008. – 300 с.
33. Навчальні програми для 1-4 класів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua> – Назва з екрану.
34. Народний прогностик. Український фольклор. Конспекти лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gorodenok.com/народний-прогностик-український-фол/> – Назва з екрану.
35. Освітня політика. Портал громадський експертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://education-ua.org> – Назва з екрану.
36. Отич О. Мистецька освіта як складова система неперервної професійної освіти / О. Отич // Професійна освіта : педагогіка і психологія / За ред. І. Зязюна, Н. Ничкало, Т. Левицького, Ю. Вільш. – Ченстохова-Київ, 2003. – С. 170.
37. Подласый И. П. Педагогика начальной школы / И. П. Подласый. – Москва : ВЛАДОС, 2001. – 400 с.
38. Про трудове виховання в молодшому шкільному віці // Оцінка ефективності освітніх технологій : Тези докл. 2-й Всеросійській наук.-прак. конф. Ч. 2 - Слов'янськ, 2000. – С. 102-104.
39. Програми середньої загальноосвітньої початкової школи 1-4 (1-3) класи. – Київ : Блиц, 1997. – 205 с.
40. Прусак В. Ф. Програма наскрізної екологічної підготовки студентів спеціальності «Дизайн» напряму 0202 «Мистецтво» / В. Ф. Прусак. – Львів : РВВ УкрДЛТУ, 2004. – 10 с.
41. Реймерс Н. Ф. Экологизация. Введение в экологическую проблематику : учебное пособие / Н. Ф. Реймерс. – Минск, 1994. – 100 с.
42. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Юрій Руденко. – Київ : Вид-во ім. О.Теліги, 2003 – 328 с.
43. Рудницька О. П. Педагогіка мистецтва: пошуки, перспективи / О. П. Рудницька // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. І. Зязюна, Н. Ничкало. – Вип. II. – Київ-Ченстохова. – 2000. – С. 237-239.

44. Русова С. Вибрані твори / Софія Русова. –Київ : «Освіта», 1996. – 365 с.
45. Савченко О. Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2001. – № 7. – С. 1–5.
46. Семенов О. М. Родинні виховні традиції як засіб формування особистості майбутнього вчителя / О. М. Семенов // Педагогіка і психологія. – 1997. – №2. – С. 147-156.
47. Сидоренко Л. І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси : навчальний посібник / Л. І. Сидоренко. – Київ : Вид-во ПАРАПАН, 2002. – 152 с.
48. Сисоєва С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – Київ : Центр навч. літ., 2003. – 308 с.
49. Сірополко С. Дальтон-план у шкільному вихованні та навчанні / С. Сірополко. – Львів, 1928. – 32 с.
50. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – Київ : ІЗМН, 1997. – 232 с.
51. Стельмахович М. Г. Школа і педагогіка в умовах становлення української держави / М. Г. Стельмахович // Рідна школа, 1996. – № 5-6, С. 12-18.
52. Сухомлинська О. В. Педагогічний ідеал крізь призму теорій моралі / О. В. Сухомлинська // Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 1. – С. 5–15.
53. Сухомлинський В. О. Разом з молодим директором школи / В. О Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – Київ : Рад. шк., 1976. – Т 4. – 629 с.
54. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – Київ : Рад. шк., 1976. –Т 1. –С. 55–206.
55. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / Є. І. Сявавко. – Київ : Наук. думка, 1974. – 150 с.

56. Тарасенко Г. С. Виховний процес у контексті оновлення парадигмальних підходів до сучасної освіти / Г. С. Тарасенко // Сучасні інформаційні технології навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Київ, 2010. – Вип. 23. – С. 96–101.
57. Тарасенко Г. С. Нові підходи до виховання дітей і молоді в контексті культурологічної парадигми освіти / Г. С. Тарасенко // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Серія: Педагогіка та психологія. – Чернівці, 2005. – Вип. 248. – С. 167–172.
58. Тименко В. Художня праця: Програма інтегров. курсу для 1-4 кл. / Володимир Тименко // Початкова школа. – 1997. – № 8.
59. Тименко В. П. Теоретичні і методичні основи формування конструктивних умінь в учнів початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання»/ Тименко Володимир Петрович ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ : [б. в.], 2010. – 40 с.
60. Тименко В. П. Формирование положительного отношения к художественному труду у учащихся четырехлетней начальной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. П. Тименко. – Київ, 1992. – 187 с.
61. Тимків Б. М. Роль етнодизайну у підготовці художників декоративно-прикладного мистецтва / Б. М. Тимків // Наукові записки Терн. нац. пед. у-ту ім. В. Гнатюка. – 2011. – №3 – С. 44-49.
62. Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми / Ю. Туниця. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 298 с.
63. Українська минувшина : іл. етногр. довід. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна [та ін.]. – 2-е вид. – Київ : Либідь, 1994. – 256 с.
64. Українське народознавство. Підручник / За заг. ред. С.П. Павлюка. – Київ : «Знання», 2004. – 570 с
65. Український педагогічний словник / [упоряд. С. Гончаренко]. – Київ : Либіль, 1997. – 376 с.

66. Український педагогічний словник / [упоряд. С. Гончаренко]. – Київ : Либіль, 1997. – 376 с.
67. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. Виховання і характер. Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія. / К. Д. Ушинський : [Упорядники: З. Н. Борисова, В. З. Смаль]. – Київ, 1990. – 652 с.
68. Чубинский П. Обзор данных о населении города Киева по однодневной переписи, произведенной 8 марта 1874 года / Павел Чубинский // Записки Юго-Западного Отдела Императорского Русского географического общества. – Киев, 1875. – Т. 2. – С. 190-205.
69. Шевченко Г. П. Естетичне виховання у вищих навчальних закладах України у сучасний період / Г. П. Шевченко, Х. М. Джабер. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 208 с.
70. Шевченко Г. П. Художньо-естетичне виховання студентської молоді : монографія / Галина Павлівна Шевченко, Юлія Анатоліївна Пастухова ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 180 с.
71. Шелестова Л. В. Дозвілля школярів: ігри, конкурси, розваги. Л. В. Шелестова, Н. В. Чиренко, Н. В. Чернякова.– Київ :Шк. світ, 2012. – 128 с.
72. Я у світі. 3-4 класи загальноосвітніх закладів. Програма. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>. – Назва з екрану.